

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola

AZ ÉNEKMONDÓ MŰVÉSZETÉNEK TEÁTRÁLIS ELEMEI

Tartalmi és technikai elemek a középkori ír mulattatók előadásaiban

Doktori értekezés tézisei

Kovács Gábor

2017

Témavezető:

Karsai György

Dolgozatomban a középkori ír énekmondók tevékenységével foglalkozom. Elsősorban az érdekel, munkásságuk mennyiben járult hozzá az európai színházi kultúra kialakulásához. A kutatás elsődleges feladata az, hogy a fennmaradt szövegek és a képi anyag vizsgálata alapján válaszokat találjak a következő kérdésekre:

Szórakoztató vagy rituális tevékenységet folytat-e a *fili* – mikor igen, mikor nem? Hogyan választható szét előadása közben a szakrális és a nem szakrális helyzet? Van-e, amikor szövegét nem mitikusnak érzik? Mikor szolgál háttérművészetként és mikortól válik figyelmet érdemlő produkcióvá előadása?

Milyen szabályai vannak az előadás idejének? Mikor adja elő a *fili* szövegeit – egyrészt a hétköznapi, ünnepek sorában mikor van igény az előadására, másrészt az egyes alkalmakkor, például egy lakomán, milyen események után következik a *fili* produkciója?

A vallási és társadalmi ünnepek során miben változnak az előadási szokások? Miben különböznek a keresztény egyház által szentesített ünnep és a hagyományos törzsi társadalom által megőrzött ünnep résztvevőinek elvárásai a *fili* megnyilvánulásaival szemben?

Van-e speciális hely az előadása számára – mitikus történetek szerint igen: a lakomázó épület közepén. Az építészet tanúsága szerint a lakomázó terem központi tere, később, a reneszánsz idején már az énekmondók erkélye vagy (korai színházi térként) erre épített külön dobogó. Ez speciális, szakralitás iránti igényekből következő elhelyezés-e, vagy a hely adottságai jelölik ki?

Mik a jellemző szórakoztatási formák a vizsgált korszak Írországiában – milyen környezetben lép fel a *fili*, kikkel kell osztoznia a szórakoztatás feladatában? Az egyéb szórakoztatókhoz képest milyen státusza van? Feljebb vagy lejjebb helyezkedik el a hierarchiában? Az egyéb szórakoztatók tevékenysége kielégít-e a hivatalosan elfogadott világkép magyarázatára vonatkozó igényeket?

Lehet-e az előadásmódra (mimikára, gesztusokra, pózokra, hanghordozásra, mozgásokra stb.) vonatkozó utalásokat találni a szövegekben és a (nagyon kis számban rendelkezésre álló) képi anyagban? Az előadott szövegek verstani, dramaturgiai elemzése milyen előadásbeli jellemzőkre vezethet rá?

A *fili* szerepének és tevékenységének vizsgálata a korabeli források révén lehetséges. Az antik szerzők óvatosan kezelt írásai, a keresztény térítők konfrontálódásának dokumentációja után csak a 12. századtól szaporodnak meg azok a szövegek, melyek a *filik* által előadott lírai alkotásokat, epikus történeteket is tartalmazzák. Ezek alapján csak óvatos következtetésekre juthatunk, hiszen lejegyzésük során az orális és az írásbeli kultúra különbségei erősen befolyásolták a szövegek lejegyzésének módját is. Az előadás módját csak nagyon áttételesen közvetítik ezek az

írások.

Hasonlóan óvatos következtetésekre juthatunk a 20. század végére egyre jobban dokumentált szóbeli előadások (különösen a mesélések) technikai elemei alapján. A változó korokban a közönség igényei is változtak. Vizsgálódásunk során ezeket a tér- és időképzeteket, a tartalmi és formai elemekre vonatkozó folyamatosan változó igényeket is figyelembe kell venni.

Az általam vizsgált kor a 12. századtól a 17. századig terjedő időszak, a középkori kultúra virágzása és hanyatlása között eltelt idő. Írorszáiban az általános európai gyakorlathoz képest erősebben és tovább maradnak meg a törzsi társadalom intézményei. Az írásbeliség korai kialakulása miatt a források korábban és a vizsgált korszak idején jóval alaposabban rögzítik a társadalmon belül zajló kulturális folyamatokat is, mint Európa nagy részén ez idő alatt. Ennek köszönhetően a társadalmi emlékezetet tudós módon őrző csoport, a *filik* (költők, énekmondók) munkássága is jobban dokumentált, mint más népeknél.

A 8. századot követően, az ír kereszténység virágkorának századaiban, a *fili* a tanult osztályon belül a tudományok (és ezen belül a szóbeli művészetek) egyedüli képviselője. Az arisztokrácia vezető köreinek tanácsadója, a törzsi szöveghagyomány őre, ápolója, tanítója és előadója. Úgy tűnik, az Írorszáiban ez időre teljesen tért hódított kereszténység hivatalos képviselői (papok és szerzetesek) nem csak megtűrik, de együtt is működnek vele. Ebben az időszakban kezdődik az ír mitikus hagyomány leírása.

Az ír kultúrtörténet egyik legnagyobb talánya, miért írták le a keresztény szerzetesek olyan nagy számban az írek pogánynak tartott szövegeit. Hogyan működtek ebben együtt (az elvileg számukra el nem fogadható, szöveges hagyomány ápolóival) a *flikkel*? Hogyan őrzik a *filik* a szájhagyomány szövegeit, és hogyan lehet ezeket megörökíteni írásban? Ezekből az írott változatokból milyen képet kaphatunk a korabeli orális kultúráról?

Míg a 19. század kutatói az újra felfedezés örömeivel, majd a 20. század kutatói (az ír identitás ősi gyökereinek keresésébe bonyolódva kötelességszerűen) frappáns megoldásokat találnak a homályos helyzet megmagyarázására, addig a huszonegyedik század elejére a fenti kérdésekre adott válaszok egyre bizonytalanabbnak látszanak. A lejegyzett szövegek új szempontú vizsgálatai alapján egyre inkább úgy tűnik, hogy a szerzetesek latin és görög kultúrán nevelődött irodalmi kreativitásának legalább akkora szerepe volt az archaikus ír hagyományból születettnek vélt szövegek megszületésében, mint a szóbeli hagyományt ápoló *fliknek*.

A *fili* évszázadokon át a törzsi arisztokrácia tagja. Elsődleges feladata a törzsi hagyományok megőrzése és ápolása egy írásbeliséget nem használó társadalomban. A szöveghagyomány őrzését iskolákban tanulják. A romantika kora sok mindent belelátott ezeknek az iskoláknak a tananyagába

és mindenféle titkos, ezoterikus tanok ismerőiként, terjesztőiként képzelte el a *filiket*, de valójában nagyon keveset tudunk arról, mit tanítottak ezekben az intézményekben. A 13. századtól ismerjük pontosabban a *fili* iskolák működését, beleértve a tananyagot és a tanítás módjait is. Ennek köszönhetően jól rekonstruálható, mit kell tudnia egy költő-énekmondónak. A néhány hiteles leírásból látható, hogy a hangsúly elsősorban a szövegek (akár rögtönzött) létrehozásának módjára és memorizálására irányul. Előadóknál ez nem elhanyagolható szempont.

A 13-14. századtól kezdve az énekmondói társadalom egyre erőteljesebben tagozódik, és megindul az egyre erősebb szakosodás is. Szétválik az udvari és a vándorköltő szerepe, de szétválik a költő és az előadó illetve a szövegmondó és a zenész szerepe is. A folyamatban a specializálódás révén egyre több technikai elem következtethető ki az előadások formájával kapcsolatban. A 16. századra megjelenik néhány olyan képi ábrázolás is, mely a gesztusrendszer és a térhasználat értelmezésében nyújt segítséget. Ebből a korszakból származnak az első kották is. Ebből az időből témánk szempontjából egyre érdekesebbek a külső szemlélők, az angolok leírásai is.

Nehezen hámozható ki, hogy a *fili* a ránk maradt hagyomány mely részeit őrzi a kereszténység előtti ír társadalom óta. A 12. századtól egyre jobban követhető alkotói-előadói tevékenysége. Árnálhatóbb a kép olyan tekintetben is, hogy melyek a *fili* mesterségének konzervatív és innovatív elemei. A különböző európai kulturális elemek, új irányzatok, divatok a törzsi “értelmiség” hagyományörző tevékenységén át épülnek be a szellemi életbe. Ami a *fili* tevékenységébe beilleszthető, az meghonosodik (mint például a trubadúr líra), ami nem, annak nagyon kevés nyomát találjuk Írországból (ilyen például a vallásos dráma). Az átvételeknek köszönhetően hasonul a *fili* időnként a trubadúrhoz, időnként a lovagi epika előadójához, de a törzsi hagyományra épülő tudományosság következetesen *filinek* tudja. A *fili* társadalom szakosodásával párhuzamosan a társadalmi helyzetét tekintve is egyre erősebben tagozódik. Mind több *fili* szorul ki az arisztokrata körökből.

Egyre közelebb kerülnek a társadalom nem arisztokrata rétegeihez. Tevékenységük egy nagy részét az ő köreikben fejtik ki. Ezzel természetesen megváltozik szöveghagyományuk tartalmi része, ezzel együtt a szövegek előadásmódja is. Egyre több mulattatóval kell felvenniük a versenyt, és meg kell küzdeniük az írott szövegek terjedése révén megváltozó közízléssel is.

Az ezt követő korszak a hagyományos ír társadalom széthullásának korszaka. A 17. század végére befejezett angol hódítás következtében megszűnik ugyan a törzsi társadalom szervezete, társadalmi-kulturális felépítése, de az ír nyelvű kultúra esetében az átörökítési módok nem nagyon változnak, hiszen az ír nyelvű kultúrának nem alakul ki európai jellegű iskolarendszere, és az ír nyelvű könyvnyomtatás ebben az időszakban még minimális. A többségében katolikus írek körében

nem terjed olyan mértékben az írni-olvasni tudás, mint a protestáns angolok és skótok között, ezért a könyvek kiadásának értelme sem nagyon lenne, ráadásul az írástudó értelmiség a 18. századtól külföldi létre kényszerül.

A kultúra átörökítését a társadalom szélére sodródott vándor énekmondók (*filik* és bárdok egy szintre kerülnek), illetve a „civil” történetmondók, mesélők végzik. Ennek következtében a 19. században kezdődő ír folklór kutatás Európában párját ritkító epikus anyagot és a hagyományos előadói mód eszközeivel élő számtalan kiváló előadót talál.

A dolgozat az ír énekmondóra vonatkozó jelenlegi tudásanyag összefoglalása. Többször nem jutottam tovább a kérdések megfogalmazásánál - jelenleg több kérdésre nem tudok megnyugtató választ adni. A téma szerteágazó: ha részletekbe menően vizsgálnánk a különböző aspektusokat, sokkal árnyaltabb képet lehetne kialakítani a középkori ír énekmondók tevékenységéről. Számos lehetőség rejlik még a középkori ír képi ábrázolások és a korabeli történetek behatóbb vizsgálatában. Maga az ír anyag is kínál értelmezési lehetőségeket, de a más kultúrák énekmondói, előadói gyakorlatával való összevetés is érdekes párhuzamokra hívhatja fel a figyelmet.